

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЗОВАНОЇ КОНЦЕПЦІЇ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Стратегія еколого-економічного розвитку України на шляху створення нової системи екологічно безпечного регулювання засновується на розвитку адекватних сучасному екологічному стану інструментів і реалізації ефективних природоохоронних заходів для нейтралізації забруднення навколишнього природного середовища. Для запобігання техногенним нещасним випадкам і катастрофам необхідно вирішувати завдання Національної екологічної політики, основними з яких є: забезпечення принципів сталого розвитку, підсилення відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, аналіз і прогнозування екологічних ризиків, проведення державного моніторингу довкілля, реалізація принципу “забруднювач та користувач платять повну ціну”, залучення до реалізації політики усіх зацікавлених сторін. В статті доведено необхідність поступового формування оновленої екологізованої концепції суспільного розвитку. Досліджено еволюцію екологічної свідомості, визначено її особливості: довкілля для людини – це спосіб задоволення матеріальних потреб; суб’єкт-об’єктне сприйняття природи; прагматичний характер мотивів і цілей взаємодії з довкіллям. Запропоновано рекомендації щодо побудови нових відносин в системі “суспільство навколишнє природне середовище”. Для цього необхідно удосконалювати не тільки економічні та адміністративно-правові важелі регулювання впливу суспільства на довкілля, а й підвищувати значущість соціально-психологічних регуляторів.

Ключові слова: навколишнє природне середовище, Національна екологічна політика, екологізація, суспільний розвиток, екологічна свідомість.

Rudneva E.

PROBLEMS OF FORMING OF ECOLOGICAL CONCEPTION OF COMMUNITY DEVELOPMENT

Ukraine's ecologico-economical strategy on the way towards creating a new system of environmental safety regulation is based on development of instruments that will provide changes responding to the events already happened to the system and taking effective nature protection projects to prevent pollution natural environment. An important direction to prevent technogenic accidents and catastrophes is the realization of aims of State Environmental Policy: providing of principles of sustainable development, toughening of norms of nature protection

legislation, analysis and prognostication of environmental threats, realization "Polluter-User-Pays-Principle for all in price", environmental involvement of all interested parties. In the article the necessity of forming of the renewed ecological conception of community development is grounded. The evolution and features of ecological consciousness of people is studied. An environment for a people is a method of satisfaction of material necessities; subject-object perception of nature; pragmatic character of reasons and aims of interrelation with an environment. Recommendations on formation new relations in the system "society – natural environment" are proposed. It is necessary to perfect not only the economical and administrative-legal instruments of society's influence on an natural environment but also to enhance significancy of socialpsychological regulators.

Keywords: *natural environment, State Environmental Policy, ecologization, community development, ecological consciousness.*

Постановка проблеми

Екологічна обстановка, яка сьогодні склалася, явно свідчить про об'єктивну необхідність екологізації суспільних відносин. В процесі розвитку суспільства залежність від природних, кліматичних, ресурсних та інших факторів, які визначають його економічний і соціальний стан, поступово зменшилась; інтенсивне використання ресурсного потенціалу природи дало змогу збільшити виробничі можливості, забезпечити економічне зростання. Між тим, багатовікове і надмірне навантаження на навколишнє природне середовище, існування в рамках "суспільства споживання" призвело до екологічних змін, які сьогодні стали реальною загрозою для земної цивілізації. Для вирішення еколого-економічних проблем необхідно забезпечити впровадження екологічної компоненти в усі сфери і види суспільної діяльності.

Головними причинами, які обумовлюють необхідність врахування екологічного фактора в економічних стратегіях розвитку, є, по-перше, необхідність дотримання суб'єктами суспільних відносин державних і міжнародних екологічних норм, які дедалі стають більш жорсткими; по-друге, підсилення дії регуляторів організаційно-економічного механізму екологічної політики, які використовує держава для стимулювання покращення екологічних характеристик промислового виробництва; по-третє, формування нового екоцентричного типу екологічної свідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемам екологізації сфер суспільного розвитку присвячено багато наукових праць. В контексті даної тематики працювали закордонні вчені Аткинсон С., Кольштад Ч., Коуз Р., Медоуз Д., Неш Р., Форрестер Г. та багато інших. Серед вітчизняних досліджень на особливу увагу заслуговують роботи Веклич О., Балацького О., Мельника Л., Попової О., Синякевича І., Харичкова С. Однак, позитивно оцінюючи матеріали досліджень, слід

відмітити, що окреслені загальні проблеми екологізації суспільства потребують подальшого всебічного вивчення в силу їхньої складності й суперечливості, тим більше, що при визначеній концепції екологізації суспільних відносин в нашій державі до теперішнього часу не сформований дієвий механізм її реалізації.

Постановка цілей

Метою дослідження є з'ясування проблем і обґрунтування можливостей формування екологізованої концепції суспільного розвитку.

Виклад основного матеріалу

Взагалі питання економічного розвитку суспільства тісно пов'язані з проблемами природокористування. Безумовно, зростання економічної активності призводить до погіршення якості навколишнього середовища, але поряд з цим, надає можливість накопичувати доходи для вирішення екологічних проблем. І навпаки, спад економіки, який логічно веде до зменшення екодеструктивного впливу на довкілля, зменшує можливості для здійснення екологічних проектів. Розв'язання цього протиріччя знаходиться в площині формування та реалізації ефективної національної екологічної політики, в якій економічна компонента не превалює над екологічною, а тісно з нею пов'язана.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 р. № 880-р “Про схвалення Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року” визначено принципи національної екополітики:

- рівність трьох складових розвитку держави (економічної, екологічної, соціальної), що зумовлює орієнтування на пріоритети сталого розвитку, врахування екологічних наслідків під час прийняття економічних рішень;

- екологічна відповідальність, тобто запровадження відповідальності за будь-які порушення законодавства про охорону навколишнього середовища;

- принцип запобігання забрудненню, який передбачає аналіз і прогнозування екологічних ризиків, які ґрунтуються на результатах державної екологічної експертизи, а також проведення державного моніторингу навколишнього середовища;

- інтеграція питань охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів (екологічних цілей) в секторальну політику на тому ж рівні, що й економічні та соціальні цілі;

- принцип “забруднювач та користувач платять повну ціну”, який передбачає запровадження для забруднювача стимулів щодо зниження рівня негативного впливу на навколишнє природне середовище та повної відповідальності користувача за стан наданих йому у користування природних ресурсів, а також зменшення впливу його діяльності (бездіяльності) на стан цього середовища;

- міжсекторальне партнерство та залучення до реалізації політики усіх зацікавлених сторін [1].

Згідно з метою національної екологічної політики, сутність якої полягає у стабілізації і поліпшенні екологічного стану території держави

шляхом утвердження національної екологічної політики як інтегрованого фактора соціально-економічного розвитку України для забезпечення переходу до сталого розвитку економіки та впровадження екологічно збалансованої системи природокористування, окреслено її основні цілі: досягнення безпечного для здоров'я людини стану навколишнього природного середовища; підвищення рівня громадської свідомості з питань охорони навколишнього середовища; поліпшення екологічної ситуації та підвищення рівня екологічної безпеки; удосконалення системи інтегрованого екологічного управління шляхом включення екологічної складової до програм розвитку секторів економіки; удосконалення регіональної екологічної політики, зменшення негативного впливу процесів урбанізації на навколишнє природне середовище; припинення втрат біо- та ландшафтного різноманіття, формування екомережі, розвиток заповідної справи; забезпечення екологічно збалансованого використання природних ресурсів [1].

Реалізація поставлених цілей і завдань національної екологічної політики держави передбачає прискорення процесів екологізації господарської системи і промисловості, як основного фактора забруднення навколишнього природного середовища. Під екологізацією розуміють “цілеспрямований процес перетворення економічної діяльності, метою якого є зменшення загального деструктивного впливу виробничої діяльності, виробничого споживання елементів природи і процесу споживання товарів та послуг на навколишнє середовище” [2]. Науковці визначають загальні цілі екологізації виробництва: прогнозування та оцінка екологічних наслідків господарської діяльності; раціональне і комплексне використання природних ресурсів; застосування інноваційних технологій у природокористуванні; зменшення впливу на навколишнє середовище техногенних джерел її забруднення; покращення еколого-економічних показників підприємства; модернізація системи екологічного управління; забезпечення випуску еколого-безпечної продукції, розширення її асортименту шляхом використання вторинних ресурсів в контексті реалізації енергозберігаючих технологій. Серед основних напрямків забезпечення екологізації промисловості України передбачено наступні: розроблення методології визначення ступеня екологічного ризику; удосконалення еколого-економічного механізму з метою стимулювання впровадження екологічно безпечних технологій та природоохоронних систем, широке застосування екологічного аудиту та сертифікації виробництва; налагодження ефективного екологічного контролю; упровадження новітніх наукових досягнень, енергоефективних і ресурсозберігаючих технологій, маловідходних, безвідходних та екологічно безпечних технологічних процесів; упровадження екологічно ефективних методів організації виробництва, принципів корпоративної соціальної відповідальності, більш чистого виробництва; удосконалення системи обліку відходів; розвиток державної системи моніторингу навколишнього природного середовища [1].

В зазначеному переліку напрямів забезпечення екологізації промислового виробництва не знаходимо найбільш важливої, на наш погляд, компоненти – конкретизованих заходів з екологізації людей, яка передбачає постійне відтворення екологічно орієнтованих світогляду, знань, навичок і переконань [3].

Вчені зазначають, що “екологізація не є синонімом “охорони природи”, вона спрямована на екологічне вдосконалення, тобто зниження потреби в охороні природи” [3]. Насамперед такого “екологічного вдосконалення” потребує людина і її духовний світ, під впливом техногенної діяльності якої відбувається глобальна руйнація природного середовища.

Величезні масштаби змін, що їх вносить сучасна людина в природні умови на Землі, передбачив ще на початку сторіччя видатний учений Вернадський В.І. Він вважав, що перед людством, перед його думкою і працею стає питання про перебудову біосфери в інтересах вільно мислячого людства як єдиного цілого [4]. Тільки на цьому шляху створюється природна передумова майбутнього людської цивілізації і самої людини. Реалізація цієї передумови передбачає, насамперед, формування якісно нового типу суспільної свідомості, “духовного оновлення” [5] суспільства.

Сучасну екологічну свідомість учені визначають як антропоцентричну, про що свідчать наступні її особливості.

По-перше, протиставлення людини і природи, коли природа розглядається як власність людини і спосіб задоволення безмежних матеріальних потреб. При цьому людина усвідомлює себе як вищу цінність, все інше для неї – другорядне.

По-друге, “природа сприймається як об’єкт людських маніпуляцій, як знеособлене навколишнє середовище”. На взаємини з природою не поширюються етичні норми, які діють у людському суспільстві.

По-третє, прагматичний характер мотивів і цілей взаємодії з довкіллям. Ціль діяльності з охорони навколишнього середовища – сталий розвиток, який передбачає задоволення потреб нинішнього покоління, у той же час не позбавляючи можливості прийдешні покоління задовольнити власні життєво необхідні потреби. Сформована таким чином концепція сталого розвитку потребує оновлення, на чому наголошує в своїх роботах професор Синякевич І.: “устойчивое развитие останется фата-морганой до того времени, пока мировое сообщество не осознает объективной необходимости примата духовного развития над материальным, прекращения использования средств ведения войны для решения политических проблем, всепланетарного осуждения накопления материальных благ за счет разрушения природы и снижения экологической безопасности” [6].

Антропоцентричний тип екологічної свідомості суспільства формувався протягом багатьох століть. Перший якісний етап у його розвитку вчені зв’язують з античною епохою, яка сформувалася в X-IX ст. до н.е. і закінчила своє існування в IV-V ст. н.е. Саме в цей період відбулася перша в процесі еволюції екосвідомості “фундаментальна не кількісна, а саме якісна

зміна”: психологічна єдність людини і світу природи, характерна для архаїчної епохи, змінилися психологічною протиставленістю.

На відміну від античної свідомості, якій властивий не тільки прагматичний, але і непрагматичний характер взаємодії з навколишнім середовищем, епоха середньовіччя закріпили “абсолютно об’єктне сприйняття природи”, і стала новим якісним етапом у процесі формування сучасної екологічної свідомості. Поява християнства дозволило завершити відчуження від природи в релігійній формі, позбавивши її душі, і санкціонувало споживче відношення до неї. Релігія дала людині владу над навколишнім світом і розуміння того, що світ коштовний для неї настільки, наскільки може бути корисний.

Третій якісний етап у формуванні антропоцентричної екологічної свідомості науковці зв’язують з епохою Нового часу. Завдяки класичному раціоналізму, який панував у той період, був зроблений останній крок у формуванні повної відчуженості від природи: класична наука повною мірою відобразила суперечливе положення людини – прагнення до максимальної експансії від природи аж до повного протистояння їй [5].

Однак варто підкреслити, що шлях формування екологічної свідомості був не настільки прямолінійний і однозначний. В другій половині XIX сторіччя з’явилося прагнення до більш глибокого вивчення внутрішніх взаємозв’язків природи, при якому об’єкт дослідження і суб’єкт, який їх вивчає не були розділені нездоланим бар’єром, а навколишнє середовище і людина розглядалися в системній єдності. Важливий крок на цьому шляху був зроблений російським натуралістом Вернадським В.І., який намагався довести “неразделимость косного и живого вещества” і вважав, що саме людина як частина живої речовини, наділена розумом, повинна відповідати за розвиток біосфери і суспільства [7].

Ноосфера, за Вернадським, – це такий стан, в який переходить біосфера під впливом наукової думки і людської праці, останній з багатьох станів біосфери в геологічній історії.

Сьогодні можна зіштовхнутися із різними трактуваннями ноосфери, що свідчить про неповноту концепції Вернадського В.І. Цікавим є визначення ноосфери, як часу, коли людство буде розвиватися, підкоряючись законам природи, як симбіоз біосфери і людства, який підтримується його колективним розумом. В такому визначенні перехід до ноосфери здійсниться в разі зміни відношення до природи з паразитичного на поєднання з нею.

Отже, ідея ноосфери Вернадського В.І. може в певній мірі претендувати на роль екологічного ідеалу (тим більше, що людина має побудувати таку систему моральних принципів, яка б сприяла гармонійному розвитку суспільства і природи), але вона не дає можливість визначити будь-який чіткий шлях, яким людина може наблизитись до нього.

Досліджуючи проблеми подальшого розвитку цивілізації з позиції ноосферного підходу, російський академік Моїсеєв Н.М. наголошує на необхідності перебудови суспільства шляхом забезпечення зміни шкали

цінностей окремих людей для забезпечення такого його стану, який би дозволив реалізувати умови коеволюції людської спільноти і біосфери. При цьому, на його думку, головною проблемою екології людини і всієї сучасної науки є вивчення умов цієї коеволюції. Коеволюція розглядається в роботах Моїсеєва Н.М. як можливість вирішення протиріч між екологією, моральністю людини і політикою з наголосом на те, що людина може існувати тільки в біосфері, “параметри якої задовольняють дуже жорстким умовам” [7]. Тобто на перший план виступає необхідність обмеження людських матеріальних потреб в рамках можливостей планети і підпорядкування суспільства екологічному імперативу. Шлях до практичної реалізації умов коеволюції у реальному житті – це процес ноосферогенеза.

Відомий економіст-природознавець Олдак П.Г. збігається з концепцією Моїсеєва Н.М. в поглядах на перехід до нової епохи, у якій в ієрархії людських цінностей перше місце наводиться саме духовній компоненті, а матеріальна займає нижчий рівень. Він обґрунтовує необхідність створення “вищого органу управління на планетарному рівні, який наділений правами і володіє силою примусу (заради довгострокових інтересів всього людства) закріплювати норми поведінки, права і свободи людини” [8]. З цієї позиції мають дотримуватися певні норми в рамках екологічних обмежень: норми поведінки незалежних держав, норми чисельності сім’ї, норми способу життя, норми відносин між людьми.

Сьогодні людині важко відмовитися від своєї винятковості і перевести взаємини з навколишнім середовищем у площину непрагматичного характеру, адже антропоцентричний тип екологічної свідомості, який формувався протягом тривалого періоду, виявився дуже стійким. Однак загроза екологічної катастрофи стає настільки реальною, що змушує людство будувати нову систему взаємин із природою.

Поряд з тим, процес перебудови світосприйняття людини (формування нового типу екологічної свідомості – “екоцентричного”, для якого характерний суб’єкт-суб’єктний зв’язок людини з природою, відмовлення від прагматичної взаємодії з нею на користь “взаємовигідної єдності” [9, 10]) вже почався. При цьому потенційні можливості суспільства, суспільної активності у вирішенні екологічних проблем, на наш погляд, практично не використані.

Причин цьому декілька. По-перше, це низький рівень розвитку громадянського суспільства. Державні структури, у тому числі в Україні, залишаються зачиненими для широкого кола громадськості. Тому важко, а найчастіше просто не можливо отримати вірогідну інформацію щодо рішень, які приймаються в рамках еколого-соціальної сфери діяльності. Вирішення цієї проблеми повинно стимулюватися вимогами суспільства щодо відкритості та розповсюдження екологічної інформації.

По-друге, забагато недержавних організацій екологічного руху не мають достатнього наукового потенціалу, що обмежує їх можливості впливати на процес вирішення серйозних екологічних проблем. Активність організацій “зеленого руху” повинна бути спрямована насамперед на

підвищення рівня їх екологічної підготовки, екологічної освіти; діяльність, яка ними здійснюється, повинна спиратися на наукове підґрунтя. Показовим прикладом у вирішенні цієї проблеми можуть бути суспільні об'єднання держав Заходу (Нідерланди, Франція, Германія), які вже накопичили достатній досвід розробки і прийняття екологічно-обґрунтованих рішень .

По-третє, формування суспільства з екологоорієнтованою свідомістю його громадян – це процес складний, суперечливий та нерівномірний. Тому слід признати той факт, що тільки за допомогою рішень і вказівок цієї проблеми не вирішити. Очевидно, потрібний цілеспрямований зустрічний рух державних структур і недержавних громадських об'єднань для ефективного вирішення глобальних екологічних проблем.

Активізація процесу екологізації суспільного розвитку повинна обумовлюватися насамперед зміною екологічної суспільної свідомості, що сприятиме перебудові відносин “суспільство – навколишнє природне середовище” у бік гуманізації природи. При чому подальший розвиток суспільних відносин, в процесі якого на перший план виноситься екологічна компонента, повинний стимулюватися дієвим впливом суспільства, а не диктуватися зверху. Цей рух має відбуватися в масштабах розширення міжнародного співробітництва, тим більше, що передумовою такої глобальної інтеграції у вирішенні екологічних проблем постає сама біосфера, її єдність.

Висновки і перспективи подальших досліджень

Таким чином, вирішити невідкладні еколого-економічні проблеми можливо тільки у форматі екологізованої концепції суспільного розвитку. При цьому на перший план висуваються завдання розвитку екологічних ідей і екологічно-орієнтованого світогляду, що змогло б задовольнити всі рівні суспільства, тим більше, що історичні передумови формування екоцентричного типу суспільної свідомості склалися. В цьому контексті потрібно удосконалювати не тільки економічні та адміністративно-правові важелі регулювання впливу суспільства на довкілля, яким відводиться ключове місце в Концепції національної екологічної політики України, а й підвищувати значущість соціально-психологічних регуляторів: розвивати екологічну культуру; заохочувати прийнятні форми поведінки чи покарання; використовувати можливості екологічної освіти і виховання тощо. І тільки за умов екологізації людини можливий гармонійний розвиток духовної, соціальної та економічної сфер, який не суперечить законам існування навколишнього середовища.

Література:

1. Про схвалення Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року. – Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 р. № 880-р. – Режим доступу до док.: <http://zakon.rada.gov.ua>

2. Соціально-економічні системи продуктивних сил регіонів України / [Дорогунцов С.І., Чернюк Л.Г., Борщевський П.П. та ін.]. – К.: Ніч лава, 2002. – 690 с.
3. Мельник Л.Г. Екологічна економіка / Л.Г. Мельник. – [3-тє вид., випр. і допов.]. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2006. – 367 с.
4. Вернадский В.И. Биосфера / В.И. Вернадский. – М., 1967. – 356 с.
5. Дерябо С.Д. Екологічна психологія: діагностика екологічної свідомості / С.Д. Дерябо. – М.: МПСИ, 1999. – 204 с.
6. Синякевич И. Экологизация развития: объективная необходимость, методы, приоритеты // Экономика Украины / И. Синякевич. – 2004. – №1. – С. 57-63.
7. Моисеев Н.Н. Вернадский и современность // Вопросы философии / Н.Н. Моисеев. – 1994. – №4. – С. 3-13.
8. Акимова Т.А. Экология. Человек – Экономика – Биота – Среда / Т.А. Акимова, В.В. Хаскин. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 495 с.
9. Kolstad Charles D. Environmental Economics / Charles D. Kolstad. – Oxford University Press, Inc., 1999. – 440 p.
10. Nash R.F. The Right of Nature: A History of Environmental Ethics / Roderick Frazier Nash. – University of Wisconsin Press, Madison, 1989. – 278 p.